

УДК: 378.126 (045)

І.В. Соколова

ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Професійна ідентифікація майбутнього вчителя у вищому навчальному закладі є персоналізованим процесом формування його професійної ідентичності. У статті визначено ознаки професійної ідентифікації людини. Обґрунтовано, що соціальна і професійна стратифікація, професійний статус, сформована професійна компетентність є результатом професійної ідентифікації майбутнього учителя у ВНЗ, а професійна ідентичність є продуктом безперервного особистісного і професійного розвитку.

Ключові слова: ідентифікація, професійна ідентифікація, професійна ідентичність, професійна компетентність майбутнього вчителя.

Профессиональная идентификация будущего учителя в вузе является персонализированным процессом формирования его профессиональной идентичности. В статье определены признаки профессиональной идентификации человека. Обосновано, что социальная и профессиональная стратификация, профессиональный статус, сформирована профессиональная компетентность является результатом профессиональной идентификации будущего учителя в вузе, а профессиональная идентичность являются продуктом его непрерывного личностного и профессионального развития.

Ключевые слова: идентификация, профессиональная идентификация, профессиональная идентичность, профессиональная компетентность учителя.

Professional identification of future teachers at the university is a personalized process of his professional identity formation. The article outlines the professional human identification features. It has been grounded that social and occupational stratification, occupational status, formed professional competence is the result of the future teacher's professional identification in high school. Teacher's professional identity is a product of his personal and professional development throughout life.

Keywords: identity, professional identity, professional identification, professional competence of teachers.

У сучасному суспільстві професійна група стає одним із значущих об'єктів соціальної ідентифікації людини. Професійна належність перетворюється на визначальний фактор статусної диференціації і відображається на ресурсній забезпеченості індивідів, їх стилі і способі життя, а також соціально-професійних диспозиціях. Професія, як соціально-об'єктивна частина професійного континууму людської активності, детермінує змістовні характеристики профідентичності, нібито забезпечуючи у такий спосіб «морфологію» професійної діяльності особи (Л.Шнейдер).

У процесі професійної підготовки майбутнього фахівця у ВНЗ відбувається формування професійно диференційних ознак профідентичності через професійну ідентифікацію, яку розглядають: як основну тенденцію і один з провідних критеріїв професійного розвитку людини (Е.Клімов, Ю.Поваренков, Н.Пряжніков, Д.Шляков),

багатомірний та інтегративний психологічний феномен, що забезпечує людині цілісність, тотожність і визначеність (Л.Шнейдер); концептуальне уявлення людини про своє місце у професійній групі й відповідно у суспільстві, тривалий, поетапний процес, що супроводжує професійне життя людини (О.Єрмолаєва, Н.Іванова, Л.Мітіна, О.Симанюк), один з психологічних механізмів формування професійної ідентичності (Е.Зеєр, З.Єрмакова), результат взаємин викладача і студента у вищому навчальному закладі (Г.Микитюк).

Процеси, що сприяють динамічній реструктуризації вищої освіти, актуалізують дослідницькі завдання, пов'язані з визначенням стратифікаційної належності вчителів. Аналізуючи проблему професійної ідентифікації майбутніх учителів, звертаємось до наукових розвідок І.Старовойтової (ідентифікація як філософська і

соціологічна категорія); В.Злиwkова (особистісна та професійна самоідентифікація у процесі педагогічної комунікації); А.Лук'янчука (ідентифікації у професійному становленні студентів педагогічного ВНЗ); Ж.Вірної (форми професійної ідентифікації на основі співвідношення реального «Я», ідеального «Я» і професійного «Я»).

Але потребує розгляд й багатьох інших аспектів ідентифікації. Одним із них є структура поняття “професійна ідентифікація” майбутнього учителя, аналіз дефініційних ознак якої конче потрібен для операціональної інтерпретації означеного феномену в умовах практичної підготовки фахівця, зорема майбутнього вчителя у вищому навчальному закладі.

Формат нашої роботи передбачає акцентування на *предметі дослідження*, яким визначено професійну ідентифікацію вчителя. *Мета дослідження* полягає у теоретичному обґрунтуванні умов професійної ідентифікації майбутнього вчителя в контексті формування його професійної компетентності у вищому навчальному закладі. Йдеться про векторну заданість процесу професійної ідентифікації особи для виявлення ступеню інтеріоризації професійної компетентності і рефлексії майбутнім учителем власної професійно-ціннісної системи на різних етапах його професійної підготовки у ВНЗ.

Не маючи на меті скласти докладний опис генези теорії професійної ідентифікації та розгорнутої аргументації *pro et contra* з приводу її наукової обґрунтованості, виділимо деякі положення теорії ідентифікації, що мають значення для нашої роботи.

Основу сучасного розуміння «ідентифікації» (від лат. *indenticus* - тотожній, *facio* - роблю) закладено З. Фрейдом, який під цим поняттям розумів сукупність взірців поведінки, що засвоює особа, приймаючи на себе ту чи іншу роль під впливом суспільної свідомості (“Над-Я”) [8, с.216]. Г. Лейбніц звернув увагу на те що, хоча і не може бути двох абсолютно тотожних індивідів, їх можна ідентифікувати з певною групою за певною сукупністю ознак, що розглядаються як найбільш суттєві у даній

ситуації [8, с.75]. Спів-віднесення себе з якими-небудь ідеями, цінностями, соціальними групами є, на думку Е. Фромма, однією з провідних людських потреб, що складають саму сутність людського буття вкорінені в самій природі людини і є джерелом його інтенсивних устремлень [9].

У соціальній філософії та соціології, як зазначає І. Старовойтова, поняття “ідентифікація” виходить за межі епістемології (гносеології) і розглядається у контексті соціального процесу становлення та розвитку суспільних відносин, взаємодії між людьми на основі соціальних позицій, які вони займають, і соціальних ролей, що вони відіграють у суспільстві [7]. При цьому йдеться про виникнення, трансформацію та взаємодію в сукупності ідентифікаційних ознак, які притаманні даній соціальній ролі, а також про визначення індивідуальних якостей особи і суб'єктивного сприймання нею свого місця в соціальній спільноті. Отже, слушно говорити про безперервність процесу ідентифікації як зіставлення людиною особистісних цінностей, смислових настанов з нормами соціальної групи і професійної спільноти, до якої вона причетна.

Базова типологія соціальних ролей виконує функцію матриці поведінки людей у суспільстві, що зобов'язує їх ідентифікуватися з певною соціальною спільнотою. У цій спільноті, як стверджує П.Л.Бергер, індивіди знаходять підтримку для отримання та зміцнення ідентифікаційних ознак, що відповідають визначеній їм соціальній ролі [7]. Індивід, включений до певної соціальної, національної, професійної групи, майже автоматично, найчастіше підсвідомо, виробляє в собі ідентифікаційні ознаки, які йому імперативно «нав'язує» оточення, маючи при цьому власні уявлення про вимоги до даної соціальної ролі.

У соціально-професійній стратифікаційній системі групи діляться за змістом і умовами своєї праці. Особливу роль виконують кваліфікаційні вимоги, що пред'являються до тієї чи іншої професійної ролі. Визначення ієрархічних порядків в даній системі здійснюється за допомогою офіційних сертифікатів, атестатів і дипломів про

отримання освіти, документів, що засвідчують наукові ступені і вчені звання або фіксують рівень кваліфікації і здатність особи виконувати певні види діяльності. Відтак професійна ідентифікація є по суті соціальним процесом, що маркірує місце індивіда в стратифікаційній структурі суспільства. Однак не варто при цьому й недооцінювати екзистенційних рис особистості, що якнайбільше виявляються у професійній діяльності, в даному випадку — педагогічній.

Вихідним для нашого дослідження є положення про взаємообумовленість соціальної та професійної природи ідентифікації майбутнього вчителя. Інша теза стосується визначення компетентності як єдності когнітивного, емоційного і вольового аспектів діяльності, спрямованого на реалізацію ціннісних настанов суб'єкта (Дж. Равен). Ціннісні настанови майбутнього вчителя зумовлюються типом професійної ідентифікації, сформованість якої встановлюємо за допомогою критеріальних оцінок. Відтак, професійна компетентність є формальною реальністю (прогнозованою метою) професійної підготовки майбутнього вчителя у ВНЗ, а його професійна ідентифікація — суб'єктивною реальністю, які знаходяться у причинно-наслідкових казуальних зв'язках з профідентичністю вчителя.

Професійна ідентифікація майбутнього вчителя розглядається нами як *системне утворення*, що закономірно формується у процесі соціалізації індивіда і неперервної освіти, один з етапів якої відбувається у професійному середовищі вищого навчального закладу. Професійна ідентифікація у ВНЗ має ознаки керованого процесу, спрямованого на успішну соціалізацію людини, інтеріоризацію і ефективне виконання ним соціальних ролей і професійних функцій вчителя.

На головній ознаки ідентифікації — *процесуальності* — акцентують увагу П. Гнатенко і В.Павленко, інтерпретуючи полівалентне поняття «ідентифікація»: як один з механізмів міжособистісного сприйняття, що дає можливість суб'єктові комунікації моделювати змістовне поле партнера по спілкуванню на засадах

взаєморозуміння і адекватного сприйняття поведінки; центральний елемент самосвідомості, підкреслюючи суб'єктивність відчуття власної приналежності до різних соціальних угруповань, а також включення у свій внутрішній світ групових цінностей та прийняття їх як особистісно значущих; один із показників рівня розвитку групи [5].

Професійна ідентифікація майбутнього вчителя у ВНЗ є поступовим *процесом* співвіднесення студента — із професійним, соціальним і особистісним ідеалами (образами професіонала, людини, громадянина), формування в нього ціннісного відношення до професійної діяльності й усвідомлення власної індивідуальності. Цей процес має позитивні наслідки тільки за умови прагнення особи до професійної самореалізації, самовдосконалення, виконання професійної діяльності на високому рівні майстерності, до високих результатів професійної діяльності й успішності в різних сферах життя.

Професійна ідентифікація майбутнього вчителя є процесом формування почуття спільності, тотожності з учительством як певною спільнотою. Але повної тотожності немає. Оскільки особистісна позиція індивіда визначається ядром структурної організації професійної ідентифікації ми, спираючись на розвідки І.Остапенко [6], розглядаємо професійну ідентифікацію майбутнього вчителя на трьох рівнях регуляції його професійної і особистісної активності: на рівні загальної спрямованості професійних інтересів та ціннісних орієнтацій (соціальна); на рівні узагальнених цільових настанов на успішність педагогічної діяльності (професійна); на рівні ситуативних конкретно-дійових установок, що спричинені ситуаціями повсякденного життя і професійної діяльності і необхідністю виконувати ті чи інші соціальні ролі (особистісна).

Ми виходимо з того, що професійна ідентифікація вчителя розвивається нелінійно протягом життя, в умовах соціального та професійного педагогічного середовища через соціальну взаємодію особистості, суспільства і культури під впливом соціальних детермінант об'єктивного і суб'єктивного характеру [10, с. 11-12].

Об'єктивні (зовнішні) детермінанти включають умови: життєдіяльності акторів (соціокультурний, соціально-економічний, соціально-політичний, інституційний контексти розвитку суспільства), професійної підготовки у ВНЗ, (коли особа постійно включена в різні ідентифікаційні практики і професійне спілкування), професійної педагогічної діяльності (суб'єкт-суб'єктний характер взаємодії з учнями, батьками, колегами).

Суб'єктивними (внутрішніми) детермінантами процесу формування професійної ідентифікації майбутнього вчителя є: біопсихологічні та індивідуально-типологічні особливості людини, її інтереси, мотиви поведінки, ідеали, світоглядні позиції. Ці якості становлять «ядро» професійної компетентності майбутнього вчителя.

Професійна ідентифікація майбутнього вчителя відбувається за певними ознаками (критеріями), які є важливими для особи, зумовлені специфікою професії і вмотивованими професійною групою. При цьому характерні для даної групи ознаки виступають як смисложиттєві (важливі), як фактори внутрішньогрупової єдності, способу життя, менталітету, що об'єднують людей, створюють їм відчуття соціального захисту, співучасті в тій чи іншій спільноті (І. Старовойтова). Такими критеріями, наприклад, для вчителя можуть бути спільні професійні інтереси або духовні (світоглядні) позиції; національна культура, мова тощо.

Варто зазначити, що професійна ідентифікація особистості вчителя має особливості, зумовлені професійним спрямуванням його діяльності. Такою специфічною складовою для вчителя-філолога, наприклад, є ідентифікація в іншомовній культурі. Вивчаючи іноземну мову, людина разом з лінгвістичними особливостями осягає особливості культури й менталітету носіїв мови, що вивчається, ідентифікуючи у такий спосіб себе з певною мовною культурою. Одночасно, у тій чи іншій мірі, вона порівнює цей образ з образом рідної мовної культури, в якій ідентифікував свою особистість. Зіставляючи рідну мову з досліджуваною (вивчаємою), людина почи-

нає порівнювати також національні риси, спосіб мислення носіїв нерідної (іншої) мови. Крім ідентичності в рідній культурі, індивід набуває ідентифікаційних ознак в іншомовному соціокультурному і полікультурному середовищі сучасного суспільства.

У процесі навчання у ВНЗ відбувається безперервний процес професійної ідентифікації майбутнього вчителя шляхом залучення його до різних ідентифікаційних практик, якими ми вважаємо професійно орієнтоване спілкування, іншомовне комунікативне спілкування, педагогічну практику. У процесі спілкування суб'єктний світ однієї людини розкривається для іншого, в спілкуванні людина самовизначається і самопрезентується, виявляючи при цьому свої індивідуальні особливості. Опановуючи зміст теоретичного і практичного компонентів освітньо-професійної програми, майбутній учитель поступово починає ототожнювати себе із вчителем, який виконує ролі керівника, організатора, вихователя, носія рідної або іншомовної лінгвокультури тощо.

Професійна підготовка майбутнього вчителя у ВНЗ задіє всі основні способи самоідентифікації особистості: вербальну самопрезентацію через взаємини за допомогою когнітивного самоаналізу, а також через емоційне оцінювання та самооцінювання регуляції міжособистісного спілкування. У професійному спілкуванні людина виявляє сформовані вміння і самопрезентує свої індивідуальні особливості: комунікативні, інтерактивні (побудова загальної стратегії взаємодії) і перцептивні (формування образу іншої людини, ідентифікація, самоідентифікація, рефлексія).

Безперервна включеність майбутнього вчителя в ідентифікаційні практики у ВНЗ поступово наближають його до мети – професійно ідентифікованої особистості зі сформованими компетентностями.

У нашому дослідженні ми виходимо з того, що професійна ідентифікація студентів – майбутніх учителів у процесі їх підготовки у ВНЗ відбувається за умови врахування акмеологічного, аксіологічного, синергетичного, суб'єктно-діяльного, компетентнісного підходів.

Акмеологічний підхід спрямовує студента до вершин особистісно-професійного розвитку; антропологічний дозволяє усвідомити, що людина як біосоціальна істота на шляху до професійного зростання не може взаємодіяти з природою та суспільством поза певними нормами, цінностями, традицією і культурою. Аксіологічний підхід наповнює екзистенційний образ «Я – майбутній вчитель» соціально і морально-значущими смислами професійної діяльності. Синергетичний підхід дозволяє розглядати професійну підготовку у ВНЗ, а також студентів (суб'єктів цього процесу) як системи, що самоорганізуються. Застосування суб'єктно-діяльнісного підходу пояснює особистісно зумовлений характер процесу професійної ідентифікації, активізація якого відбувається завдяки участі майбутнього учителя у різних формах аудиторної і позааудиторної роботи. Компетентнісний підхід забезпечує можливість відтворення умов, за яких студент набуває здатностей ідентифікувати себе у педагогічній спільноті, залучаючись до різних видів професійної діяльності. В результаті в нього формується необхідний комплекс компетенцій, які формують у майбутнього вчителя нову якість – професійну компетентність.

У процесі дослідження ми виділили такі компоненти професійної ідентифікації: когнітивний, емоційно-мотиваційний, ціннісно-смісловий, поведінковий. В основі кожного з них лежить механізм особистісного прийняття людиною обраної професії, який підсилюється сформованою професійною компетентністю – здатністю до виконання професійної обов'язків і соціальних функцій, унормованих в суспільстві і прийнятих педагогічною спільнотою.

Когнітивний компонент включає систему знань і уявлень особистості про предмет праці, способи отримання професійної освіти, вимоги професії до людини, структуру професійної діяльності вчителя, функціональні обов'язки, різні аспекти професії тощо.

Основу професійної компетентності (когнітивний компонент) також складають знання, які є формою існування і

систематизації результатів пізнавальної діяльності людини. Формалізованим результатом професійної підготовки вчителя у ВНЗ є його професійна стратифікація за результатами складання кваліфікаційних іспитів для визначення рівня сформованості професійної компетентності.

Оволодіння знаннями допомагає педагогу ефективно досягати результатів діяльності відповідно до прийнятих професійних і соціальних норм, стандартів, висунутих вимог. «Бути компетентним – означає знати, коли і як діяти» (П. Вейлл). Знання слугують для педагога орієнтиром в оцінці педагогічних і життєвих ситуацій, основою адаптації в професійному середовищі, базою для самонавчання та професійно особистісного саморозвитку. Розуміння і прийняття професійних норм забезпечує людині професійну ідентифікацію, тобто критичне співвідношення своєї позиції з професійними установками, характерними для даної педагогічної спільноти.

Засвоєння педагогічного знання є основою професійної адаптації майбутнього педагога, його самовизначення і варіативної поведінки в ситуаціях професійної діяльності. Тільки в такому розумінні знання стають основою компетентності фахівця, компонентом його професійної діяльності, «живим знанням», оперуючи яким педагог оптимально реалізує свій професійний потенціал [3].

Емоційно-мотиваційний компонент визначає потребу особистості в успішному розв'язанні професійних завдань, прагненні домогтися успіху і реалізувати себе якнайкраще, виявляючи при цьому позитивне стійке емоційне ставлення до професії вчителя.

Включення особистості в професію, обраний людиною спосіб самовизначення в професії і характер самовираження у професійній діяльності мають особливе значення, якщо ми маємо за мету визначити тип ідентифікації особистості в професії.

У нашому дослідженні ми враховуємо типи і рівні професійного самовизначення, що їх пропонує К. Абульханова-Славська: ідентифікація, в основі якої є прагнення

особистості досягти високого рівня матеріального достатку, професійного просування у престижній професійній діяльності; ідентифікація особистістю себе з суспільною діяльністю дає той тип професійного самовизначення, який пов'язаний із професійними перспективами в будь-якій діяльності, що забезпечує прояв нею соціальної активності; ідентифікація, основу якої складає ставлення до себе як до носія певних здібностей, орієнтує особистість на максимальний прояв і на професійний розвиток в тій професії, де ці здібності будуть найбільш необхідними; ідентифікація людини, що володіє багатьма здібностями і орієнтується на творчу діяльність [1, с. 145-146].

Ціннісно-смісловий компонент професійної ідентифікації відображає збіг всіх необхідних і персоніфікованих цінностей людини, яка знаходить сенс у майбутній професії. Компетентність також характеризує здатність суб'єкта реалізувати в діяльності його ціннісні установки, демонструючи відповідальне ставлення до педагогічної діяльності, здатність до конструктивних шляхів вирішення педагогічних проблем і конфліктів.

Поведінковий компонент профіідентифікації майбутнього вчителя розкривається через професійний імідж, професійну інтернальність, процеси самопрезентації та саморегуляції поведінки у реальному професійному співтоваристві. Професійна компетентність також пов'язана з досвідом. Однак цей зв'язок не є однозначним. Ми вважаємо, що немає підстав стверджувати про пряму взаємозалежність рівня сформованості компетентності і великого досвіду роботи вчителя. У цьому контексті слушно навести слова К. Ушинського про те, що важливий не сам досвід, а думка, виведена з досвіду. Образно кажучи, компетентним не можна стати, можна тільки завжди ставати у процесі безперервної освіти.

Спираючись на дослідження Ж. Вірної [4], на підставі якості критеріальних оцінок ми виділяємо такі типи професійної ідентифікації майбутнього вчителя: позитивно спрямована (повна збалансованість в усвідомленні самого себе та значення

професійної діяльності), стійка професійна ідентифікація (збіг в оцінюванні реального «Я» та ідеального «Я», професійного «Я» та ідеального «Я», що свідчить про ідеалізоване бачення особою себе як професіонала); нестійка, часткова професійна ідентифікація (часткове розходження в оцінюванні реального «Я» і професійного «Я»); негативна професійна ідентифікація (повне розходження в оцінюванні реального «Я», ідеального «Я» і професійного «Я», неадекватне усвідомлення себе і професійної діяльності).

Таким чином, професійна ідентифікація майбутнього вчителя – багатомірний та інтегративний феномен, що поєднує соціальну й педагогічну сферу визначення особливостей формування професійної ідентичності, певні ознаки якої, відповідний тип поведінки, діяльності та мислення, характер вираженості і самоприйняття екзистенційного і функціонального Я, мотиваційна активність до реалізації себе в певній професійній галузі говорять про причетність особи до професійної спільноти вчителів.

Професійна компетентність учителя тлумачиться нами як його здатність до ефективного реалізації в освітній практиці системи соціально схвалюваних професійною групою ціннісних установок і досягнення найкращих педагогічних результатів завдяки професійно-особистісного саморозвитку *і за умови сформованої професійної ідентичності*. Відтак, професійна ідентифікація є персоналізованим процесом становлення і формування професійної ідентичності. Ознаками професійної ідентифікації майбутнього вчителя є соціальна і професійна стратифікація, визначений професійний статус, сформована професійна компетентність. Професійна ідентичність є продуктом безперервного особистісного і професійного розвитку вчителя протягом життя. Це й стане предметом наших подальших розвідок.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская — М.: Мысль, 1991. — 299 с.

2. Бергер П.Л. Общество в человеке / П.Л.Бергер // Социологический журнал. — 1995. — № 2. — С. 165.
3. Борытко Н.М. Компетентность — «живое знание» в структуре профессиональной деятельности педагога / Н.М.Борытко / Творческая педагогика: научно-метод. журнал. — № 1(34). — 2008. — С. 2 —7.
4. Вірна Ж.П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога: дис. ... доктора психол. наук: 19.00.01 / Вірна Жанна Петрівна. — Луцьк, 2004. — 438 с.
5. Гнатенко П.І. Ідентичність: філософський та психологічний аналіз / П.І. Ігнатенко, В.М. Павленко. — К.: “АРТ — ПРЕСС”, 1999. — 466 с.
6. Остапенко І.В. Аналіз особливостей професійної ідентифікації як типу особистісної активності / І.В.Остапенко // Українська психологія: сучасний потенціал. Матер. четвертих Костюківських читань (25 вересня 1996 р) — В 3-х томах. — К.: ДОК—К, 1996. — Т.ІІ. — С. 294 — 299.
7. Старовойтова І.І. Ідентифікація як філософська і соціологічна категорія / І.І. Старовойтова — Вісник ОДУ — Т.4. — Вип. 2, 1999. — С. 74-77.
8. Фрейд З. Неудовлетворенность культурой / З.Фрейд // Западноевропейская социология XIX — нач. XX веков. — М., 1996. — 568 с.
9. Фромм З. Иметь или быть? / Общ. ред. и послесл. В.И. Добренъкова / З.Фромм — М.: Прогресс, 1990. — С. 145.
10. Шляков Д.В. Социально-профессиональная идентификация учителя: социологический анализ : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. соц.наук. 22.00.06 — социология культуры, духовной жизни (социологические науки) / Шляков Дмитрий Валерьевич. — Ростов-на-Дону, 2008 — 27 с.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2012